

ज्यूलियस सीझर (Julius Caesar): विल्यम शेक्सपियर

संक्षिप्त मराठी कथारूप अनुवाद: प्रा. डॉ. बिंदुमाधव जोशी

प्रास्ताविक:

शेक्सपियरच्या जगप्रसिद्ध ४ सुखांतिकांचा परामर्श घेतल्यानंतर आपण एका वेगळ्या प्रकारच्या शोकांतिकांकडे जाऊया. बऱ्याच वाचकांनी त्यांची मागणीही केली आहे; त्या आहेत १] ज्यूलियस सीझर व २] अँटनी आणि क्लिओपात्रा. Roman Tragedies या प्रकारात ही नाटके येतात. Plutarch नावाच्या लेखकाने Lives नावाच्या पुस्तकात रोमन इतिहासातील वीर पुरूषांची त्रोटक चरित्रे लिहिली आहेत. त्यांचा मुक्तपणे उपयोग करून शेक्सपियरने आपली ही नाटके लिहिली आहेत. त्यातील सर्वात प्रसिद्ध नाटक - ज्यूलियस सीझर. शेक्सपियरच्या ओजस्वी भाषाशैलीचा इथे प्रत्यय येतो. कथानक साधे, विना गुंतागुंतीचे आहे. पण पात्रांच्या रेखाटनात कमालीची रेखीवता आहे. विशेषतः कटवाल्यांत ब्रूटस व कॅशियस व निष्ठावंतांत मार्क अँटनी खूप प्रभावी व उठावदार आहेत. त्या मानाने ज्यूलियस हे प्रमुख पात्र असूनही एवढे प्रभावी वाटत नाही. त्यांची भाषणे वक्तृत्वाचा अविस्मरणीय नमुना आहेत. स्त्रीपात्रे अर्थात दोनच - सीझरची पत्नी कॅल्पूरनिया व ब्रूटसची पत्नी पोर्शिया. कॅल्पूरनिया निष्कलंक चारित्र्याची, पतीला सावलीप्रमाणे साथ देणारी आहे; तिच्यावरूनच आलेले आहे गाजलेले सुभाषित - Caesar's wife must be above suspicion.

प्रमुख पात्रे:

ज्यूलियस सीझर:	रोमन साम्राज्यातील एक प्रसिद्ध पराक्रमी वीर
ब्रूटस:	सीझरचा विश्वासू सहकारी मित्र, आदर्शवादी
अँटनी:	सीझरचा पुत्रवत सहकारी, कुशल सेनानी
कॅशियस:	कटवाल्यातील मुख्य व्यक्ती; सीझरचा सहकारी
कास्का, लिगॅरस, सिंबर वगैरे:	कटवाले, सीझरचे सहकारी
कॅल्पूरनिया:	सीझरची पत्नी
पोर्शिया:	ब्रूटसची पत्नी

कथानक:

ज्यूलियस सीझर एका यशस्वी मोहिमेवरून रोममध्ये प्रवेश करत असतो. त्याच्यावर अलोट प्रेम करणारे नागरिक रस्त्यावर, गच्चीत, झाडावर, मिळेल त्या जागी त्याच्या दर्शनासाठी, स्वागतासाठी जयघोष करण्यासाठी वाट पहात असतात. सीझरच्या या वाढत्या लोकप्रियतेमुळे अस्वस्थ झालेले त्याचे मत्सरग्रस्त सहकारी दुसऱ्या बाजूला लोकांना या विभूतीपूजेबद्दल फटकारत असतात, घरी जायला सांगत असतात. त्यातलेच काही मुख्य सहकारी ज्यूलियसच्या विरुद्ध कट करण्यात गुंतलेले असतात.

शहराच्या वेशीपासून कॅपिटॉलकडे निघालेली विजययात्रा लोकांच्या उत्साहाने इतकी भारावलेली असते की मार्गामध्ये सीझरचा इमानी सेनानी, पुत्रवत सहकारी अँटनी त्याला लोकांच्या वतीने ३

वेळा सम्राटाचा मुकुट देऊ करतो पण सरळ मनाचा सच्चा वीरपुरुष सीझर तिन्ही वेळा तो नाकारतो. सीझरच्या नावाचा सतत जयघोष चालू असतो. मिरवणूकीत एका बाजूला उभा राहिलेला कॅशियस आपली नाराजी लपवू शकत नाही व त्याच्याकडे पाहून सीझर सूचकतेने म्हणतो, "असली हडकुळी माणसे मला आवडत नाहीत; ती धोकेबाज असतात." मिरवणुकीच्या सुरुवातीलाच एक ज्योतिषी सीझरला वारंवार बजावून सांगतो, "१५ मार्चला सावध रहा [Beware of the Ides of march]". एका बाजूला मिरवणुकीचा हा सोहळा चाललेला असतो, तर दुसऱ्या बाजूला सीझरच्या हत्येचा कट रचणारे कॅशियस व त्याचे सहकारी ब्रूटस या लोकप्रिय नेत्याला व सीझरच्या परममित्राला आपल्या कटात ओढून घेण्याचा आटोकाट प्रयत्न करीत असतात. "सीझर हा महत्वाकांक्षी आहे; त्याची अघोरी सत्तातृष्णा रोमच्या लोकशाहीला घातक आहे; लोकशाहीसाठी सीझरची हत्या आवश्यक आहे" असा त्यांचा विषारी प्रचार असतो. ब्रूटसच्या दारात, खिडक्यातून या प्रचाराची पत्रके टाकून, त्याला वारंवार भेटून त्याचे मन वळवण्याचा ते जंग जंग प्रयत्न करत असतात. त्याच्या सहभागाने व नेतृत्वाने त्यांच्या स्वार्थी हेतूला उदात्त रूप देण्याचा त्यांचा कातडीबचाऊ हेतू असतो. त्यांच्या प्रयत्नांना अखेर यश येते व रात्रभराचे जाग्रण व विचार केल्यानंतर ब्रूटस सहभागी व्हायला तयार होतो.

ती रात्र विलक्षण ठरते. रोमभर अशुभसूचक घटना घडतात; कॅलपूरन्याला अभद्र स्वप्ने पडतात. ब्रूटस रात्रभर जागा असतो आणि त्याच्या जाग्रणाने झोपेविना तळमळत असलेली पोर्शिया कमालीची अस्वस्थ असते. लोकांच्या अंधश्रद्धेचा शेक्सपियरने विलक्षण सुंदर उपयोग करून सीझरच्या हत्येपूर्वीचे तणावपूर्ण [tense] वातावरण निर्माण केले आहे. वाचताना आपल्याला ते जाणवते.

१५ मार्चची सकाळ अशा तंग अस्वस्थ मनःस्थितीत उजाडते. भयभीत कॅलपूरन्याच्या विनंतीमुळे सीझर सीनेट हाऊसला - कॅपिटॉलला - जायला नकार देतो. या शक्यतेची थोडीशी कल्पना असल्यामुळे कटवाल्यांचा एक ग्रूप सीझरला सीनेट हाऊसला न्यायला येतो. पत्नीचे ऐकून तो घरी राहिला तर लोक त्याला भेकड म्हणतील; त्याच्या कीर्तिला हा कलंक ठरेल असे त्याला डिवचून सीनेट हाऊसला निघायला भाग पाडतात.

सीझर सीनेट हाऊसमध्ये प्रवेश करतो. कटवाले त्याच्याभोवती घोळका करतात. त्यांच्या एका सहकारी मित्राची शिक्षा त्याने माफ करावी या मिषाने त्याच्या भोवती गर्दी करतात व संधी मिळताच एकेक जण त्याच्यावर तलवारीचे घाव घालतात. शेवटी ब्रूटस त्याच्या जवळ येतो व त्याच्या छातीत तलवार खुपसतो. आतापर्यंत प्रतिकार करणारा सीझर ब्रूटसचा घाव बसताच, "ब्रूटस, तू सुद्धा!" [You too, Brutus? Then fall Caesar] असे म्हणून खाली कोसळतो. जखमांतून रक्ताच्या चिळकांड्या उडत असतात व स्वतःच्याच रक्ताच्या थारोळ्यात सीझर शेवटचा श्वास सोडतो. "Liberty, Freedom! Tyranny is dead!" अशा घोषणा करत कटवाले त्याच्या भोवती घोळका करतात. हॉलमध्ये गोंधळ माजतो; सगळीकडे पळापळ सुरू होते. ब्रूटस व कॅशियस लोकांना शांत राहण्याची व ध्वजस्तंभाजवळच्या व्यासपीठा [pulpit] जवळ गोळा

होण्याची विनंती करतात. तेथे त्यांना सर्व स्पष्टीकरण दिले जाईल अशी घोषणा होते. लोक व्यासपीठाजवळ गोळा होऊ लागतात.

आधीच्या कटात सीझरबरोबर अँटनीलाही खतम करावे असे कटवाल्यांचे म्हणणे असते. पण ब्रूटसने "सीझरनंतर अँटनी निष्प्रभ असेल" असे सांगून "त्याला हात लावू नका" असे ठरवून त्याला वाचवलेले असते. सीझरच्या मृत्यूनंतर झालेल्या गोंधळात अँटनी निसटलेला असतो. तो सर्व शांत झाल्यानंतर ब्रूटसकडे अभयदानाची मागणी करतो व ती मान्य होताच तो ब्रूटससमोर येऊन विनंती करतो की "सीझरचा देह लोकांच्या दर्शनासाठी व्यासपीठापर्यंत नेण्याची व सीझरला श्रद्धांजली वाहण्याची त्याला परवानगी देण्यात यावी". कॅशियस धोक्याचा इशारा देत असतानाही ब्रूटस उदार मनाने त्याला तशी परवानगी देतो, पण एका अटीवर: "त्याने सीझरबद्दल बोलावे, त्याची स्तुती करावी पण ब्रूटस आणि त्याच्या सहकाऱ्यांबद्दल वेडेवाकडे बोलू नये आणि ब्रूटसच्या भाषणानंतर त्याने आपली श्रद्धांजली वाहावी". अँटनी हे मान्य करतो. इथून पुढचा सर्व भाग मुळात वाचावा इतका सुंदर व प्रभावी आहे. शेक्सपियरच्या ओजस्वी संवादांची फेक, त्याचे भाषाप्रभुत्व आणि Metaphor, Climax, Irony सारख्या अलंकारांनी नटलेली शेक्सपियरची भाषा इतक्या उत्कट टोकापर्यंत जाते की श्रोता/वाचक हेलावून जातो; वक्तृत्वाच्या हिंदोळ्यावर हेलकावत राहतो.

दोन सहकाऱ्यांच्या साहाय्याने अँटनी सीझरचा देह व्यासपीठा [pulpit] पर्यंत नेतो. तोपर्यंत ब्रूटसचे भाषण सुरू झालेले असते - तर्कशुद्ध, समतोल, आणि भावनोत्कट असे हे सीझरच्या हत्येचे समर्थन इतके ओजस्वी आणि प्रभावी ठरते की सीझरच्या वधाने संतापलेले नागरिक "बरोबर, बरोबर" असे म्हणत, माना डोलावत ब्रूटसला दुजोरा देतात. "सीझर हा महत्त्वाकांक्षी होता; त्याच्या बेसुमार महत्त्वाकांक्षेमुळे रोमचे, लोकशाहीचे, व सर्व सामान्य जनतेचे अलोट नुकसान झाले असते" असे तो अगदी तर्कशुद्ध व पटेल अशा शब्दांनी लोकांच्या मनांवर ठसवतो. ब्रूटसचा जयजयकार करित लोक जाऊ लागतात. ब्रूटस त्यांना अँटनीचे भाषण होईपर्यंत थांबा अशी विनंती करतो व आपल्या सहकाऱ्यांसह निघून जातो. त्यानंतर अँटनी व्यासपीठाचा ताबा घेतो. शेजारी सीझरचा वस्त्रात गुंडाळलेला देह ठेवलेला असतो. अँटनीचे हे श्रद्धांजलीचे हे भाषण इतके भावनोत्कट आणि हेलावून सोडणारे आहे की ते मुळातच परत परत वाचावे इतके जबरदस्त आहे. उपहासाचा [Irony] चा इतका सातत्यपूर्ण परिणामकारक उपयोग क्वचितच इतरत्र पाहावयास मिळेल. "Brutus is an honourable man" हे पालुपद घोळवीत तो नेमके ब्रूटस कसा स्वार्थी, मित्रद्रोही, आणि dishonourable आहे हे सिद्ध करतो. सीझरच्या जखमा त्यांना दाखवून तो सीझरबद्दलची त्यांची सार्या सहानुभूती उफाळून आणतो. त्याच्या भाषणाने ब्रूटसच्या भाषणाचा सर्व परिणाम पुसला जातो व लोक ब्रूटस व त्याच्या सहकाऱ्यांना पळता भुई थोडी करतात. ते सर्व जण ब्रूटसच्या घराकडे त्याचा पाठलाग करतात.

याचवेळी रोममधील घटनांनी अस्वस्थ झालेला ज्यूलियसचा पुतण्या ऑक्टेव्हियस सैन्यासह रोममध्ये येऊन दाखल होतो. तो अँटनीच्या मानाने बराच तरुण व अननुभवी असतो. अँटनी हा

ज्यूलियसच्या तालमीत तयार झालेला कसलेला अनुभवी सेनानी असतो. दोघांची भेट होते व सल्लामसलतीनंतर फिलिपीच्या रणांगणावर ब्रूटस आणि कॅशियसच्या सैन्याशी झुंज घ्यायचे ठरते.

सैन्ये समोरासमोर येतात आणि थोड्याच काळात युद्धाचा रोख कटवाल्यांच्या पराभवाकडे स्पष्टपणे वळू लागतो. ब्रूटस आणि कॅशियस थोड्याशा मतभेदाच्या कुरबुरीनंतर एकमेकांचा कायमचा निरोप घेतात. पराभूत होऊन प्रतिस्पर्धांच्या हाती जिवंत सापडण्यापेक्षा व मानहानीचे भविष्य स्वीकारण्यापेक्षा दोघेही मृत्यू पसंत करतात. कॅशियस आपल्या आज्ञाधारक नोकराच्या हातून मृत्यू स्वीकारतो; ब्रूटस स्वतःच्याच तलवारीवर पडतो व हीरोचे मरण अनुभवतो. योगायोगाने तो दिवस कॅशियसचा जन्मदिवस असतो व ज्या तलवारींनी त्यांनी सीझरची हत्या केलेली असते त्याच तलवारींनी दोघेही मृत्यूचे स्वागत करतात.

ब्रूटस हा जरी कटात सामील झाला असला व जरी त्याने स्वतःच्या हाताने आपल्या परमप्रिय मित्राला, सीझरला मृत्यूच्या खाईत लोटलेले असते तरी तो इतरांसारखा क्षुद्र, मत्सरी नाही. "I came, I saw, I conquered" अशा विजयांच्या मोहिमानंतर सीझर अहंकारी, उन्मत्त होऊ लागलेला असतो. त्याच्या या अहंकारात आणि विजयाच्या उन्मादात ब्रूटसला खरोखरी हुकुमशहाची व जुलमी राज्यकर्त्याची लक्षणे दिसतात. म्हणून ज्यावेळी तो म्हणतो, "Not that I loved Caesar less, but that I loved Rome more" - माझे सीझरवर कमी प्रेम होते म्हणून नव्हे तर माझे रोमवर जास्त प्रेम होते (म्हणून मी सीझरला मारले), त्यावेळी तो खरोखरी प्रामाणिकपणे बोलत असतो. ब्रूटस हे एक उदात्त, उच्च वृत्तीचे व्यक्तिमत्व आहे; एका प्रामाणिक चुकीने डागाळलेले सोन्याचे नाणे आहे. नंतरही कॅशियस ज्यावेळी भ्रष्ट मार्गाने सैन्याची उभारणी करतो त्यावेळी ब्रूटस त्याची कानउघाडणी करतो. नाटकाच्या उत्तरार्धात ब्रूटसचे पात्र अधिक उजळत जाते आणि त्यालाच नाटकाचा नायक म्हणावे इतका तो honest आणि honourable वाटू लागतो.

उपहासाने "And Brutus is an honourable man" अशी ब्रूटसची हेटाळणी करणारा अँटनी ब्रूटसच्या मरणानंतर त्याला गौरवात्मक श्रद्धांजली अर्पण करताना म्हणतो,

"This was the noblest Roman of them all ...
His life was gentle, and the elements
So mixed in him that Nature may stand up
And say to all the world, 'This was a man!'"

नाटक संपते आणि एक सुन्न करणारी शांतता मनाचा ताबा घेते. अजरामर झालेली शेक्सपियरची अनेक वाक्ये, सुभाषिते या नाटकात जागोजागी विखुरली आहेत. ज्याला इंग्लीश समजते त्या प्रत्येकाने हे नाटक मुळात वाचावे इतकी त्याची मांडणी आणि भाषा लक्षवेधक आहे.

०००००-----०००००

आपल्या प्रतिक्रिया/सूचना कळवा:

Phone: 020-25881194, 98811-49755

Email: joshi.bindumadhav@gmail.com